

Boekbesprekingen

ECO-ETHISCH ESSAY VAN ETIENNE VERMEERSCH OVER MILIEUPROBLEMATIEK

Het bij de Brugse uitgeverij Van de Wiele, in samenwerking met de Stichting Leefmilieu, verschenen milieufilosofisch essay over milieuproblematiek en eco-ethiek van RUG-filosoof Etienne Vermeersch (*"De ogen van de Panda"*) is een korte (72 pp), maar rijk gestoffeerde, intellectueel bijzonder heldere en stilistisch vlotte publikatie die zich - de eruditie en de verwijzingen naar historisch materiaal en interpretatieve visies ten spijt - tot een ruim publiek richt, m.i. zelfs uitstekend bruikbaar als studie- en discussiemateriaal voor het hoger middelbaar onderwijs en het vormingswerk.

De verdienste van Vermeersch ligt vooral in de klare analyses, vraagstellingen en inzichten waarmee hij naar verklaringen en oplossingen voor de milieuproblematiek zoekt, i.t.t. geschriften die zich tot sentimentele aanklacht of moralistische verontwaardiging beperken.

Hij distancieert zich van de naïeve scientistische optimisten die de ecologische bekommernissen afdoen met hun geloof in de almacht van wetenschap en technologie om alle erdoor gecreëerde problemen ook weer op te lossen, en anderzijds van de "doemdenkers" voor wie de totale catastrofe al voltrokken is en die in uitzichtloos immobilisme verzanden. In de derde plaats neemt hij wat uitvoeriger afstand van alle moralistische pogingen om de planetaire milieuvernietiging op een eenzijdige 'idealistische' manier toe te schrijven aan één of andere verkeerde 'mentaliteit' van 'de westerse mens'. Dit mentalistisch credo is bekend: de westerse mens heeft in zijn arrogante ontheiligingshouding de natuur mateloos aan zijn egoïstische doeleinden

onderworpen en is als zodanig voor de milieuverloedering verantwoordelijk, de oplossing moet dus komen van een mentaliteitsverandering. De 'verkeerde' mentaliteit wordt op een simplistische manier uit de ideeën- of bewustzijns geschiedenis verklaard, vanuit de reeds door Marx zo scherp gehekkelde burgerlijke naïviteit die wil dat "ideeën de wereld regeren". Naar gelang auteur wordt het 'verkeerde bewustzijn' dan op rekening geschreven van ofwel het bijbelse kristendom dat de mens als evenbeeld van god tot heerser over de rest van de schepping uitriep, ofwel van een latere interpretatie van dat kristendom (zoals bv. de 'pelagiaanse' die de menselijke zelfvervolmaking in de creatieve beheersing van de wereld situeerde, of de 'calvinistische' die de zijn behoeftenbevrediging uitstellende 'arbeidende' en 'presterende' mens tot kristelijk ideaal opschroefde, ofwel van een teloorgang van een 'religieuze' ontzaghouding tegenover de natuur in de antropo-of homocentrische humanisme dat de mens tot enige of hoogste waarde proclameerde en de natuur daar ongereserveerd ondergeschikt aan maakte (deze laatste visie hier te lande bv. vertegenwoordigd door J. Kruithof in "De Mens aan de Grens"). Komplekse economische, technische en politieke ontwikkelingen zoals de wereldwijde rooibouw op het milieu, kan men volgens Vermeersch niet zinvol uit een - als het ware uit de hemel van teologie, filosofie of ideeëngeschiedenis op aarde gevallen - mentaliteit verklaren. Men moet integendeel die mentaliteit, die zo intensifiërend op die rooibouw inwerkt als haar sociaal-psychologisch correlaat, zelf uit de praktijk van die

roofbouw verklaren. De Diesseits-gerichte, gedesacraliseerde en geprofaniseerde ge- lüks-, welvaarts- en welzijnsmentaliteit die consumptieve, recreatieve, comfort- en ge- notswaarden in het individuele leven centraal stelt, werd geconditioneerd door de explosie- ve expansie van het wetenschappelijk-tech- nologisch-kapitalistisch bestel (afgekort: WTK), haar verklaring moet dus in dat WTK gezocht worden, niet omgekeerd.

Vermeersch situeert de oorzaken van de milieuverloedering en de bijbehorende 'men- taliteit' op een - zo men wil - 'materialistische' manier in institutionele en structurele evoluties van dat WTK, meer bepaald in het in hoge mate blinde onderlinge samenspel van dyna- mische tendenzen binnen de wetenschap, de technologie en het kapitalisme die vanaf die 19e eeuw leidde tot een stuurbos en doel- loos pletwalsproces dat als een onstuitbaar veelkoppig monster met planetaire lok- en wurgarmen behalve weldaden ook steeds meer onheil zaait maar niettemin via groot- schalige behoeftenconditionering de massa's in zijn ban blijft houden.

Vermeersch wijdt in dat verband interes- sante beschouwingen aan

(a) de tendens tot permanente zelfexpan- sie van het WTK-bestel,

(b) de dito tendens van de deelsystemen van dat bestel die door een eigengereide dy- namiek gestuurd worden en die wij kunnen vergelijken met de 'wetten' van Parkinson in- zake bureaucratische organisaties, en (c) de tendens tot omkering van middel-doel-relaties waarbij behoeften en doelstellingen gecreë- erd worden in functie van beschikbaar gewor- den middelen i.p.v. middelen te ontwikkelen in functie van fundamentele menselijke behoeft- en.

Dit escalerende proces moet in een etnci- ge wereld binnen afzienbare tijd te pletter knal- len op de grenzen die het (ziende blind?) mis- kent. Nu reeds blijft de totale catastrofe maar uit "dankzij" partiële catastrofes in de vorm van de talloze menselijke, economische, sociale en politieke rampen die de derde en vierde wereld teisteren.

De uitputting van energie en grondstoffen,

de ontbossing en woestijnvorming, de steeds warmer wordende CO₂-broeikas, de aantast- ing van de ozonlaag, de destructie van bioto- pen met hun fauna en flora, de zure regen, de pollutie van grond- en oppervlaktewateren en van de grond en de lucht, zijn evenzovele eco- systeem-vernietigende bijproducten van de ex- panderende agro-industriële productie, die door de demografische explosie en door de gestage uitzwerming van de "westerse" le- vensmentaliteit over alle continenten nog eens exponentieel versterkt worden. Want, behalve de kennis, de informatie en de mate- riële cultuur (technologie, gebruiks- en wel- vaartsgoederen) wordt ook de mentaliteit van gelijkwaardigheid en gelijke welvaarts- en wel- zijnsrechten gemonialiseerd. De miljarden achtergeblevenen zullen hun rechtmatig aan- deel in wat het Westen hen als 'vooruitgang' presenteert, steeds nadrukkelijker gaan opei- sen - ethisch terecht overigens -, met alle so- ciopolitieke en machtspolitiek-explosieve con- sequenties vandien. Een 'welvaart' die bij haar huidige realisering voor hooguit 1 miljard men- sen reeds de grenzen van de ecologische draagkracht overschrijdt kan immers niet voor 5 à 10 miljard mensen doorgetrokken worden zonder zichzelf te vernietigen. Vandaar de dwingende keuze tussen bewust gestuurde terugschroeving van dat doldraaiende WTK- bestel, of haar (hoedanook slechts tijdelijke) handhaving voor een kleine wereld-élite ten koste van de ellende der steeds aangroeiende miljarden die men er gewelddadig zal moe- ten buitenhouden.

De tweede keuze is voor Vermeersch be- halve praktisch irreal in de eerste plaats on- draaglijk immoreel. De enige oplossing ligt in een drastisch geboortenbeperkingspolitiek (ook in de rijke landen), gekoppeld aan een ombuiging van het westers consumptie-pa- troon naar een niveau dat (a) ecologisch draaglijk is door gebruik van zichzelf vernieu- wende energie (zoals zonne-energie), van re- cycleerbare grondstoffen en van zuinige en bestandherstellende ontginning, én (b) mo- reel justifieerbaar is op basis van het Kanti- aans universaliseringsbeginsel dat voorhoudt dat iedereen zo moet handelen dat zijn han-

delswijze ook voor alle anderen kan gelden. Wij mogen maar aanspraak maken op dat niveau van welvaart en welzijn dat voor de hele wereldbevolking technisch haalbaar en ecologisch draaglijk is.

In het laatste deel van zijn essay poogt Vermeersch die koppeling van zijn sociaal rechtvaardigheidsbeginsel aan een norm van eco-respect met redelijke argumenten te funderen op het *welbegrepen menselijk eigenbelang*. Ook hier dialogueert Vermeersch o.a. weer met Kruithof's "De Mens aan de Grens" waarin ei-zo-na spiritualistisch ontkend wordt dat de mens het "recht" heeft om de natuur als totaliteit instrumenteel in dienst van menselijke behoeften te benaderen.

Individueel, aldus Vermeersch, streven mensen naar *levensbehoud en welzijn*. In hun onmiddellijke sociale verbanden breiden zij door identificatie en empathie met hun 'naastent' dat streven ook uit tot hun medemensen. Maar naarmate die sociale verbanden groter en dus abstracter worden, is die uitbreiding niet meer evident. In een *globaliserende optiek* moet echter het inzicht veldwinnen dat de planetaire vervlechting van milieuzorg en menselijke welbevinden een *universele uitbreiding* van dat menselijk mee- en invoelen nodig maakt, inclusief naar de komende generaties toe. Vermeersch poogt hier dus via de menselijke vermogens tot identificatie en empathie de ethische norm van universele macro-solidariteit te funderen. Ook naar de dieren toe, al valt op dat vlak de solidariteit maar zeer ten dele op die mechanismen van identificatie en empathie te grondvesten: nl. met betrekking tot die 'hogere' diersoorten waarvan wij op min of meer goede gronden kunnen (of willen?) aannemen dat zij op een voldoende aan mensen analoge wijze pijn en leed (kunnen) ervaren. Voor zover de solidariteit met dieren niet op die mechanismen kan steunen, voert Vermeersch twee subsidiaire argumenten in: (1) de overweging dat diersoorten vitale functies in voor de mens belangrijke biotopen (kunnen) vervullen, en (2) dat zij voor de mens beschouwelijke of esthetische ervaringswaarde (kunnen) hebben.

Als de mens dus individueel en collectief

zorgt draagt voor zijn biosfeer, enerzijds op utilitaire maar anderzijds ook op recreatieve en esthetische gronden, draagt hij dus in essentie in de eerste plaats zorg voor zijn eigen individueel, collectief en toekomstig welzijn. En dat volstaat, aldus Vermeersch, om een eco-ethiek te funderen. De natuur is niet op zichzelf waardevol of 'heilig', los van zijn betekenis voor de mens. Hij ontleent zijn waarde aan de zin die de mens er aan geeft, aangezien de mens het enige waardenstichtende wezen is en als technische regisseur van zijn milieu nu eenmaal centraal staat in de biosfeer, ook als hij zou verklaren dat niet te willen. Menselijk eigenbelang en milieuzorg zijn dus geen tegengestelden. Integendeel. Zij zijn in toenemende mate mekaars synoniemen. Tenminste als men het menselijk eigenbelang niet eng individualistisch en op korte termijn interpreteert zoals de individuele kapitalist of de particuliere industriesector die omwille van directe privébelangen op korte termijn het milieu verknoeien.

De argumentatie van Vermeersch spreekt rationeel sterk aan, vooral omdat zijn pleidooi voor milieuzorg geen beroep doet op irrationele metafysische constructies over "plichten" die de mens op andere dan menselijke gronden tegenover de natuur zou hebben. Immers, zulke vermeende "plichten" stoeien ofwel op één of andere transcendentie ofwel op een aan de natuur immanent verondersteld waardestatuut, en dat blijkt reeds zuiver conceptueel niet zinnelijk te formuleren, laat staan wijsgerig en wetenschappelijk kritisch te funderen. En nog afgezien daarvan is zo'n beroep op "rechten" van de natuur en "plichten" van de mens tegenover de natuur hoedanook een arbitraire moralistische kreet die niet van aard is om in praktijk een sterke overredingskracht op de mens als 'homo faber' en 'homo culturalis' uit te oefenen, vermits diens 'definitie' en 'praktijk' zelf uit de transformatie van de natuur in dienst van humane behoeften en doelstellingen bestaat en hij door dit moralisme dus uiteindelijk alleen maar opgeroepen wordt om zijn specifieke zijnswijze te verloochenen (wat hij de facto niet kan) of in de theorie te ontkennen (wat een 'filosofisch' spelle-

tje in het rijk der ficties is).

De argumentatie van Vermeersch in termen van welbegrepen menselijk eigenbelang heeft de grote verdienste dat zij tenminste niet in dit bedje van warrige hersenspinsels of praktische irrelevantie ziek is.

Op het stuk van restvragen na lectuur zou ik de volgende overwegingen willen formuleren.

(1) De notie van universele solidariteit

Hoe sterk is eigenlijk de fundering van een norm van macrosolidariteit op de menselijke tendenzen tot identificatie en empathie, als we in praktijk vaststellen dat die maar zeer zwak aanwezig zijn en zeker in tijden van economische crisis in een toenemend 'verrechtsend' klimaat alsmaar verder teruglopen. Men denke aan het afsterven van noties als klassesolidariteit en de uitgesproken heropleving van nationalisatie, etnische en gesloten-religieuze solidariteitsbewegingen, of bv. dicht bij huis aan het recente succes van het Vlaams Blok dat o.m. zijn verklaring vindt in verscherpte tendenzen tot beperking van de solidariteit tot 'eigen volk'? A fortiori als men speculeert op een mondiale solidariteit die de eigen leefwereld van mensen in tijd en ruimte ver te buiten gaat, ook toekomstige generaties en zelfs diersoorten en biotopen moet omvatten, en die door een globaliserend termijndenken post zou moeten vatten zowel in het dagelijkse bewustzijn van Jan Publiek en als in dat van de economische en politieke machthebbers, waarvan dan bovendien nog verondersteld wordt dat zij niet alleen nog voor andere welzijnsfactoren dan hun korte-termijn-welvaart (die zij permanent bedreigd weten) oog zouden hebben maar er in conflictsituaties ook nog prioriteit aan zouden verlenen? Veronderstelt Vermeersch hier geen bewustzijnsvorm en een gedragsmotivatie waarvan hij het spoedig en succesvol ontstaan - tegen bestaande trends in - eerst moet waarschijnlijk maken?

Ik vrees van wel. Maar ik neem aan dat hij die vrees deelt.

(2) De notie van het WTK-bestel.

Men kan het moeiteloos eens zijn met Vermeersch dat de oorzaken vande milieuverloeding in het onderling samenspel van wetenschap, techniek en kapitalisme moeten gezocht worden en in sterke mate te maken hebben met ongecontroleerde wildgroei-effecten van hun interne dynamiek. Maar het wil mij voorkomen dat de auteur die drie componenten misschien toch wel wat te neutraal min of meer op gelijke hoogte naast elkaar plaatst en daarmee het causaal aandeel van de component kapitalisme onvoldoende fors profileert. Ik bedoel het volgende.

Het is juist dat wetenschap en techniek in hun evolutie "uit zichzelf" tendenzen vertonen om vraagstellingen en antwoorden, respectievelijk vaardigheden en toepassingsmogelijkheden te profileren zonder zich veel gelegen te laten aan overwegingen inzake humanitair nut, emancipatie, ethische wenselijkheid of aanvaardbaarheid. Vragen staat vrij, luidt het devies van vele wetenschappers en onderzoekers, alle vragen kunnen (indien goed geformuleerd) interessant of boeiend of perspectief-opendend zijn, en de vooruitgang van de kennis wordt o.m. door dit ongebonden spel van de vragende en exploratieve geest bevorderd. Zo ook voor de technologie waar de intentieve geest gefascineerd wordt door de uitdaging van permanente grensverlegging in het menselijk 'kunnen', wat kan resulteren in dat andere devies dat luidt dat "men dat wil doen (en moet willen doen) wat men kan".

Vandaar de gestage groei van theoretische en praktische kennis die de mogelijkheden van natuurbeheersing, natuurtransformatie en artefactcreatie niet alleen spectaculair doet toenemen maar ook aard en richting ervan *suggestief uitlokkend* a.h.w. letterlijk voor de hand legt. Noemen we het dus *suggestief uitlokkende manipulatie- en productiemiddelen*, om daarmee tegelijkertijd precies aan te geven waar de component kapitalisme zijn intrede doet. Daar zowel de wetenschappelijke en technologische kennisvergaring als haar concrete toepassingen en praktische toe-

passingen zeer kostelijk zijn vanwege de enorme investeringen aan intellect, personeel en infrastructuur die zij vergen, en daar die investeringen op macroschaal niet onbaatzuchtig gefinancierd worden, blijkt het finaal toch het 'kapitalisme' dat uitiem bepalend is voor de vraag welke uit de beschikbaar wordende manipulatie- en productiemiddelen wel of niet *zullen aangewend* worden, m.a.w. het kapitalistisch winststreven is en blijft uiteindelijk de dominante causale factor (want er wordt nu eenmaal vanuit dat winststreven gefinancierd, ook als men omwille van efficiëntie- of opportuniteitsoverwegingen vaak een apriorische stroomlijning van het onderzoek achterwege laat) hoezeer Vermeersch ook gelijk heeft als hij er wil op wijzen dat de manier waarop dit gerealiseerd wordt sterk gemediatiseerd wordt door de interne dynamiek-tendenzen van wetenschap en technologie.

Wel dient hieraan toegevoegd dat de economische macht (zeg maar de aangroei van de productiemiddelen) naast particuliere winstdoeleinden ook nationale en supranationale machtspolitieke doeleinden dient. Men denke aan de wapeningsindustrie van de grootmachten waar het winstmotief en het machtspolitiek motief hand in hand gaan. Wat dan ook verklaart dat niet-kapitalistische (of 'staatskapitalistische') economieën zoals die van de Sovjet-Unie en de Chinese Volksrepubliek dezelfde milieuproblemen (kunnen) stellen als de westers-kapitalistische.

Het zou dus de argumentatie van Vermeersch op verklarend vlak ten goede komen als hij zijn analyse van de interdependentie en dynamische wisselwerking van wetenschap, techniek en economisch stelsel nader zou uitwerken om te vermijden dat wij blijven steken in een brave en 'neutrale' juxtapositie van de drie componenten. Zo'n juxtapositie heeft namelijk het nadeel dat de vraag hoe en waar bij voorkeur op het geheel kan en moet worden ingegrepen onbeantwoordbaar gemaakt wordt. Wat mij meteen tot mijn derde overweging brengt.

(3) Welk "subject" kan het milieutijd doen keren?

Vermeersch schetst geen band tussen wat hij als de *oorzaken en de oplossingen* van het milieuvraagstuk ziet, meer bepaald geeft hij niet aan welk politiek en sociaaleconomisch beleid de voorgestelde oplossingen nabijbij zou kunnen brengen en welke krachten dat beleid waarschijnlijk zouden kunnen maken. Ik denk overigens ook dat uit hoofde van zijn eigen oorzakenanalyse de door Vermeersch gesuggereerde oplossingen wel eens erg 'ideaalistisch' zouden kunnen zijn. Immers, vereenvoudigd weergegeven resulteert de milieuverloeding volgens Vermeersch uit het blinde samenspel van interne mechanismen in het WTK-bestel, m.a.w. uit een *beleidsloos beleid*, dat mede in stand wordt gehouden door de bevangenschap van een steeds groter deel van de wereldbevolking in de consumptiebehoeften die door en binnen dat bestel opgeroepen en al dan niet bevredigd worden. De gesuggereerde oplossingen komen neer op een radicale omkering van dat proces door de installatie van een bewust geïnitieerd en gecontroleerd *planbeleid* inzake demografische ontwikkelingen, productiesturing, grondstoffen- en energiegebruik en behoeftenvorming. Een subjectloos proces van eeuwen moet dus door een subject-gestuurd plan worden vervangen. Maar *wie* moet of kan dat subject dan zijn, hoe moet dat concreet in economische, sociale, nationaal- en internationaal-politieke termen worden vertaald, en onder welke complex geheel van voorwaarden zou dat praktisch kunnen gerealiseerd worden, rekening houdend met Vermeersch' eigen stelling omtrent de autonome interne dynamieken die in het WTK werkzaam zijn en over de toenemende consumptieve behoeftenconditionering van miljarden mensen? Vitale vragen, denk ik, om de realiteitswaarde van de voorgestelde oplossingen in te schatten.

Men mag van Vermeersch niet verwachten dat hij in dit relatief kort probleemstellend essay ook deze kanjerproblemen zou aangepakt hebben. Maar zij worden er wel door op-

geroepen en zouden dus een behandeling in het verlengde van dit essay moeten krijgen.

Een uitdaging voor de auteur?

H. Van den Enden

GLASNOST OF VERDOEMENIS.

Lieve Westerse democratieën, steun Gorbatsjov's Perestroïka, please! Als hij mislukt zal tegen het jaar 2000 Sovjet-Rusland in handen geraken van slavofiele fundamentalisten, die van het fascisme niets te leren hebben. Dit betekent in tijden van kernwapens, het einde van alles en iedereen. Zo luidt de verontruste boodschap, eerder een smeekbede, van Alexander YANOV, anti-communist, dissident, balling sedert 1975, docent Russische geschiedenis en Sovjet-politiek in Berkeley en Michigan.

In zijn boek "The Russian Challenge" (*) beweert Yanov niet zomaar dat de kans op een fascistische machtsvername bestaat. Hij tracht de waarschijnlijkheid ervan aan te tonen.

Zijn betoog berust op twee peilers: een historische en een actueel-politieke.

Vooreerst is er de geschiedenis van Rusland gedurende de laatste 500 jaar: een monotome opeenvolging van dictatuur, stagnatie, hervorming, restauratie en weer dictatuur.

De herhaalde pogingen tot hervorming hebben nooit, in tegenstelling tot de Westerse geschiedenis, geleid tot een levensvatbare democratie. Yanov schrijft dit toe aan de afwezigheid van een stevige middenklasse, die hij een voorwaarde noemt tot overgang naar democratie. Elke hervorming botst op een eeuwenlange traditie van Russisch of panslavisch nationalisme, dat zich vol minachting afzette tegen het rottende Westen, instrument in handen van duivelse judeo-vrijmetselaars. Het Heilige Rusland. Zo luidt de orthodoxe boodschap die (ook in haar communistische vorm) is geroepen om de wereld te redden van de modernistische aberraties. Het heeft steeds de *scheiding der machten* verworpen, en daarmee het centrale postulaat van het Westers politiek denken. De scheiding van de

machten is niets anders dan de institutionele vorm om de verschillende soorten kwaad in evenwicht te houden.

In plaats daarvan kiest Rusland voor het principe van de onbepaalde autoritaire macht, met *scheiding van de functies* tussen de wereldlijke en de geestelijke macht. Het is de taak van de Staat het land te beschermen tegen de buitenlandse vijanden, terwijl de Orthodoxe Kerk bevoegdheid heeft inzake binnenlandse conflicten. Rusland heeft, dank zij de Ottomaanse overheersing, nooit de Renaissance gekend. Gelukkig maar, zeggen de Slavofielen, want daardoor zijn zij verschoond gebleven van de satanische Verlichting die het Westen naar zijn ondergang voert.

Na elke mislukte poging om Rusland te doen aansluiten bij de moderne wereld komt het Russisch nationalisme weer met volle kracht opzetten en leidt het tot gewelddadige dictatuur.

De tweede peiler van Yanov's betoog bestaat uit een minutieuze studie van de recente vlucht die de nationalistische russofilie genomen heeft in de Sovjet-Unie. Dit is het meest interessante gedeelte van het boek, omdat het licht werpt op een fenomeen dat in het Westen amper bekend is, en dat door de machthebbers van de KPSU liefst wordt dood gezweven.

Vanaf de jaren zestig, na de mislukking van Chroestsjov's reformisme, stak de oude nationalistische draak weer de kop op. Het veranderde geleidelijk van een vrij beperkte illegale organisatievorm met als doel het Sovjet-bewind door middel van geweld omver te werpen, tot een brede, loyale oppositie-beweging, die uiteindelijk ook steunpunten zou krijgen binnen de KPSU, en die bovendien de KPSU zou beschouwen als belast met de taak van de russofiele eigenheid te bewaren.

Interessant hierbij is de beschrijving van de discussie die zich omtrent die problemen OPENLIJK ontwikkelde gedurende twintig jaar, zowel in de officiële media als in de semi-legale samizdat-uitgaven.

Yanov besteedt veel aandacht aan de vraag waarom die nationaal-chauvinistische reflex, met regelrechte antisemitische en fascistische componenten, zich zo gemakkelijk heeft kunnen ontwikkelen in de Sovjet-Unie. Naar zijn mening heeft dit veel te maken met de mislukking van het communistisch maatschappelijk project. Lenin beloofde nog het communisme voor de generatie die in 1905 geboren was. Chroestjov voorspelde dat het nog in de twintigste eeuw zou worden gerealiseerd. Met Breshnev bleef alles potvast zitten in de stagnatie. Vandaag kunnen we er aan toevoegen dat Gorbatsjov het socialisme, niet het communisme, belooft tegen 2017 ...

Het Russisch communisme heeft zijn mogelijkheden uitgeput. Daardoor komt er plaats vrij voor de aloude slavofiele opvattingen die Rusland wel een belangrijke taak in de wereld toewijzen: deze redden van de judeo-vrijmetselaarscatastrofe, en ze onder de hoede te brengen van de orthodoxie.

In zijn "who is who" van het Russisch nationalisme besteedt Yanov ook vele bladzijden aan de hoeder van de Russische ziel, Soljenitsin. Dit boegbeeld van de Russische disidentie komt erg gehavend uit zijn studie. Deze profetische ziener, vertrouweling van Reagan en kompas voor al wat reactionair is in de wereld, wordt herleid tot een vulgair geschiedenisvervalser, een virulent antisemiet, een wrokkig heerschap, om nog te zwijgen van zijn totale literaire afgang met zijn meest recente reuzenproducties zoals "Augustus 1914" Yanov verlustigt zich in de beschrijving van Lenin zoals Soljenitsin die weergeeft in zijn werk "Lenin in Zurich". Lenin, die "slechts een kwart Russisch bloed" in zijn aderen heeft vloeien, wordt ten tonele gevoerd als een super-geniale Satan, terzelfdertijd Ahasverus en Behemoth, Een Mefistofeles die zelf de Bolsjewiki als marionetten bespeelt om zijn demonische plannen ten uitvoer te brengen.

Ook in het mislukte werk "Augustus 1914"

werd bij een heruitgave de tekst herwerkt om alle verantwoordelijkheid voor het debacle van het Tsaristisch leger tegenover de troepen van de Kaiser te kunnen leggen op de Joden. Daartoe wordt eens te meer een satanische semiet ten tonele gevoerd die — drie jaar vóór 1914! — Stolypin vermoordde. Stolypin belichaamde, volgens de auteur, de ganse toekomst van Rusland. Door de moord wordt de weg geëffend, via het militair debacle, naar de februari-revolutie van 1917, zelf gevolgd door oktober 1917, de triomf van het anti-russisch satanisme.

Maar Soljenitsin heeft de evolutie van de pan-russische gedachte slecht gevolgd: hem wordt vandaag verweten blind te zijn voor de eeuwige waarden — zelf van religieuze aard — die vandaag door het Bolsjewistisch bewind wordt geïncarneerd.

In Yanov's boek wordt gewezen op het massaal karakter dat het pan-russisch nationalisme in recente jaren heeft verkregen. Ook verwijst hij naar openlijk fascistische betogingen die in verschillende steden van de Sovjet-Unie plaats grepen.

Over de 'Pamiat' beweging, die van zeer recente datum is schrijft Yanov niets. Deze beweging (Pamiat = vertrouwen) heeft, gebruik makend van de mogelijkheden geboden door de glasnost, een sterke organisatorische basis verkregen bij de Russische bevolking van de Sovjet-Unie. Ze gelijkt minder op een traditioneel fascistische beweging, dan wel op een Russische versie van wat bvb. in Frankrijk door Le Pen wordt vertegenwoordigd.

* * *

De intenties van het Westen tegenover de evolutie in de Sovjetunie vertonen weinig duidelijkheid. Verschillende strategieën concurreren elkaar of volgen elkaar op.

Zo leeft bij Westerse strategen nog altijd de idee van de kruistocht tegen het Rijk van het Kwaad. Brzezinski pleit voor een combinatie van militair overwicht gebaseerd op strategische verdediging (de sterrenkrijg), gecombineerd met bestendig ondermijningswerk in alle zwakke plekken van de Sovjet-Unie, met

name door het stimuleren van de nationalistische tegenstellingen. George Kenan daarentegen verwerpt de wedloop in kernbewapening en pleit voor niet-inmenging, door Yanov gekarakteriseerd als 'leven en laten leven'.

De Westerse sovietologen en politici begrijpen helaas niets van de roerselen van de Russische ziel, zij kennen niets van de geschiedenis van Rusland, en zij stellen zich helemaal geen vragen omtrent de mogelijke gevolgen van een nieuwe nederlaag van de hervormers, gevolgd door een nieuwe overwinning van de conservatieve slavofilie in tijden van kernwapens.

Vandaar Yanov's smeekbede: Luister naar mijn Boodschap. De dreiging is dodelijk. Ze is nabij: het jaar 2000. Volgens de eigen historische logica die Yanov doorheen gans zijn boek ontwikkelt, zou de auteur tot de conclusie moeten komen de Gorbatsjov noodzakelijkerwijze moet mislukken in zijn hervormingsplannen, die een aansluiting beogen bij het ontwikkelde Westen.

Wat laat Yanov dan toe te hopen dat eindelijk, voor de eerste maal in 500 jaar, de duivelskring kan doorbroken worden zodat de hervorming niet wordt gevolgd door brutale contra-reformatie maar wel door een verstevigde democratie?

Op die vraag zal de lezer slechts een minantwoord vinden: het Westen moet de Sovjet-Unie helpen bij de uitbouw van een middenklasse, het enige middel om de overgang naar democratie te bestendigen, net zoals de middenklasse in het vrije Westen de bewerkstelliger en garant van de democratie is. De Westerse arbeidersklasse valt tussen de plooiën van Yanov's historicisme.

Deze hulp kan de vorm aannemen van rechtstreekse handelsbetrekkingen met producenten, zonder langs ministeriële bureaucratie te passeren.

Gezien de dreiging van "nieuw rechts" expliciet het jaar 2000 viseert, lijkt de beschikbare tijd wel vreselijk beperkt voor de groei van een maatschappelijk complex fenomeen zoals een middenklasse met een zwaar politiek gewicht.

Het Westen kan ook de Perestroika steu-

nen door een bijzondere gedirigeerde hulp aan randgebieden, die ook hun weg naar modernisering zoeken. Meer bepaald stelt Yanov een soort Marshall-plan voor Polen voor, op voorwaarde dat Polen aanvaardt de "Hongaarse weg" te volgen. Met een ontwapenende naïeviteit verzekert Yanov de achterdochtige Sovjets dat zulks helemaal geen plotieke inmenging betekent ...

Alleen aan zichzelf over gelaten is de Sovjet-Unie onbekwaam om te ontsnappen aan de fascistische dreiging. Daarom moet van buiten uit door verstandige mensen (waartoe Yanov zich rekent) de Perestroika binnen in geholpen worden.

* * *

Yanov's boek is boeiend en belangrijk omdat het een aantal aspecten behandelt van het maatschappelijk leven in de Sovjet-Unie die in 't Westen weinig bekend zijn. Zijn redenering in historische analogieën is uiteraard erg betwistbaar: 'het is altijd zo geweest, dus zal het nu ook zo zijn' is een weinig overtuigende redenering, omdat ze losstaat van de concrete, multi-disciplinaire studie van de hedendaagse realiteit van de Sovjet-Unie. In feite is Yanov zo danig onder de indruk van het profetisch karakter van de orthodoxe slavofilie, dat hij zijn eigen analyse aanvult met profetieën.

Veel erger is nochtans zijn kritiekloze houding ten overstaan van de Westerse democratieën, waarvan hij alle heil verwacht.

De wereld van Yanov wordt gereduceerd tot een zwalpende Sovjet-Unie en een democratisch functionerend Westen, in feite herleid tot de USA.

De problematiek wordt gereduceerd tot de ultra-rechtse dreiging in de Sovjet-Unie, zonder één enkele vraag omtrent de evolutie van de Westerse democratieën 'tegen het jaar 2000'.

Dit dubbel reductionisme beperkt de draagkracht van het boek. Is niet de extreem-rechtse dreiging in het Westen een erg zichtbare realiteit? Betekent de neoliberale overheersing met haar economische schokgolven, haar duale samenleving en haar uitbu-

ting van de Derde Wereld geen afbraak van de democratie? Is de scheiding van de machten niet ongedaan gemaakt door het partijpolitieke spel? Is het Westers groeimodel niet zodanig ontaard dat het menselijk bestaan zelf er door bedreigd wordt? En is, tenslotte, de sterrekrijg geen Westerse uitvinding, en nog altijd de meest expliciete expressie van de Navo-haviken?

Yanov heeft het wellicht bij het rechte eind wanneer hij beweert dat de glasnost niet uitsluitend binnen de grenzen van de Sovjet-Unie kan waar gemaakt worden. Daarvoor zijn de behoudende krachten nog te sterk. De meest efficiënte hulp van buiten kan er in bestaan in ons eigen Westen de strijd voor de democratie en tegen het autoritarisme op te

voeren.

De openbare opinie in het Westen heeft al lang aangevoeld dat de veranderingen in de Sovjet-Unie overeenstemmen met haar verlangen naar ontspanning, ontwapening en afbouw van de blokken. De meeste machthebbers echter, de regeerders en het militair-industriële establishment moeten nog gedwongen worden af te zien van hun aloude confrontatie-strategie.

Glasnost in 't Westen is een noodzakelijke voorwaarde voor het welslagen van glasnost in 't Oosten. Een dergelijke evidentie ontbreekt helemaal in het gezichtsveld van de loyale dissident Alexander Yanov.

Jef Turf

(*) Alexander Yanov 'The Russian Challenge' Basil Blackwell Ltd-Oxford 1987